

PAPP SÁNDOR:

A steppe a XIII. században

A középkori Európa számára a civilizált világ határa nem sokkal nyúlt túl Magyarországot keleti végein. A Don folyón túli terület már Ázsiához tartozott. Az Urál csak később lett a két kontinenst elválasztó határhegy. A középkori ember így még a valóságosnál is távolabb tolta magától az ismeretlen Ázsiát és lakóit. Ezzel összefügg az a tény is, hogy az európaiak számító nyugati keresztény kultúra határa is lezárult a Kárpátok keleti lejtőin. Az ezután jövő terület vagy vallásilag vagy életmódjában tűnt idegennek, és mint ilyen, sokszor ellenségesnek is.

Jelen dolgozatom céljával egy Európától távoli hatalom, a mongol birodalom kialakulásának és korai történetének rövid áttekintését tűztem ki, különös tekintettel a törzsi-törzsszövetségi, illetve földrajzi viszonyokra, amelyek otthon adtak azoknak a nomád életformát űző népeknek, akik a mongolok "áldozataként", illetve "szövetségeseiként" részt vettek az utolsó és legnagyobb nomád államalakulat létrehozásában.

Nem szabad azonban megfeledkezni a steppe peremterületein élő letelepült civilizációkról sem, amelyek a feltörekvő, erősödő birodalom számára biztosították a hódolttatás lehetőségét.

Mindenekelőtt a nomád társadalom legfontosabb jellemzőit említem meg. "A nomadizmus a legelőterületek szabályos váltakozásán alapuló nagyállattartó pásztorkodás. Magának a görög nomasz /birtokos/ esetben nomadosz/ "pásztor" szónak az eredete is a terület felosztására utal" - írja Vásáry István az Arany Horda című könyvében. A fenti definícióban két dolog fontos: a nagyállattartó pásztorkodás, illetve a legelőterület szabályos váltogatása. Ez utóbbihoz nem kell sok magyarázatot fűzni annak bizonyítására, hogy a csak vándorló életet élő népcsoportra miért nem alkalmazható a nomád jelző. Az a földrajzi környezet, amely a steppén élő népek otthonává vált, a korabeli fejletlen technikai eszközökkel más életmódot nem is biztosított volna. Ha áttekintünk Ázsia növényföldrajzi övein, akkor azt tapasztaljuk, hogy az északra dél felé húzódó régiók politikai és társadalmi helyzetét az ott folytatható gazdasági tevékenység határozza meg. Ebből következően, mivel a tajga őserdeiben az emberek elszigetelt csoportokban, primitív társadalmi szervezetben éltek, itt nagy integráció nem következhetett be.

Nem úgy a délebben húzódó végtelen pusztaságban. A Madzsúriától a Kárpátokig nyúló steppe mindenütt alkalmas a nomád életformára. Mégis, a belső-ázsiai terület, a mai Mongólia az a földrajzi környezet, ahol a történelem nagy nomád birodalmainak a bölcsője ringott, köztük volt természetesen a témánkul választott mongol birodalom is, amelynek kialakulási folyamatait három nagy korszakra bonthatjuk:

1. Az 1100-as évek utolsó harmadától 1207-ig. E szakaszban hódoltatja meg Dzsingisz a Mongólia területén élő, többségében mongol nyelvet beszélő népeket.

2. 1207-től 1236-ig. A birodalom kiteljesedik. Ázsia jelentős részét bekebelezi a mongol állam, megteremtődik a lehetősége a nyugati támadásnak.

3. 1236-tól 1241-ig. A kelet-európai steppe megszállása, Országország fejedelemségeinek és a Volgai Bolgár államnak a megdöntése.

A mongol-tatár állam létrejöttéről elsősorban a XIII. század közepén íródott Mongolok Titkos Történetéből szerezhetünk információkat. A fentén kívül Rásidaddin XIV. századi perzsa műve az, amely ugyanezre a korra és eseményekre vonatkozik. Az iráni mongol ilkanok levéltárában, könyvtárában találhatta meg a szerző azt a forrásbázist, melynek segítségével alkotását megírta. Dzsingisz életével és viselt dolgaival a szintén perzsa Dzsuvaini foglalkozott "A Világhódító története" című históriájában.

Mielőtt rátérnénk a "Világhódító" családjára és eredetére, nézzük meg, milyen politikai környezet adta a hátteret az új steppei nagyhatalom felemelkedéséhez.

Kína északi részén önálló császár uralkodott, függetlenül a délitől. Északon a kitaj származású Liao dinasztia virágzott 1125-ig. Ekkor a mandzsu nyelvű nomád dzsürsücsik döntötték meg hatalmát, és állították fel a Kin/Arany/-dinastiát. Ez a császári család uralkodott aztán egészen a mongol hódításig. A kitaj fejedelmi családból származó Jéli Tasi nyugatra vezetette legyőzött népét, amely felvette a kara/fekete/ kitaj nevet. Ez a törzsszövetség győzte le 1141-ben a Szamarkand mellélti Katavánál a szeldzsukokat. Ennek a csatának a híre elterjedt nyugaton, és a csodaváró légkörben legenda keletkezett a mohamedánokat pusztító János papkirályról, aki mint nesztóriánus uralkodó a Szentföldet fogja a mohamedánok kezéből kiragadni.

A régi Kína északnyugati részén Kanszu, Nan-san tartományok területén és a Kuku-nór tó vidékén a tibetivel rokon nyelvű tangutok éltek.

A Tánim medencében ujjur városállamok jöttek létre, amelyek a karlukok, majd a fentebb említett karakitajok fennhatóságát "élvezték". Később az önállóvá váló Hvárezm hódította meg a területeiket.

Az 1141-es karakitaj hódoltatás alól Hvárezm hamarosan felszabadult /1100-as évek vége/. Iszlám kultúrájára erős volt a perzsa befolyás.

Szultánja, Mohamed meghódította a Szir-Darja és Amu-Darja között, Transoxániát, Afganisztánt. Dzsingisz hadai viszont 1219-ben, mint látni fogjuk, véget vetettek a felemelkedésnek.

A Közel- és Közép-Keleten arab és perzsa nyelvű iszlám civilizációk virágoztak. A szeldzsukok pedig meghódították Kisáziát.

A kialakuló mongol állam bölcsőjében először a rokon népeket kellett vagy szépszóval vagy fegyverrel meghódítani. Ezek közül nesztorianus keresztény vallást követtek a kereitek és a najmanok. A Bajkáltól délre éltek a merkitek és tőlük nyugatra az ojrátok. A Kerülen folyó mellett található a tatár nép, mellyel talán a légnehezebb volt elfogadtatni az uralmat. Itt élt még a bordzsigin, Dzsingisz törzse, a leendő vezértörzs.

A felsoroltak közül csak a tatároknál állok meg egy kicsit. A nép neve a 8. századi orhoni türk rovás-feliratokon is előfordul. Legyőzésük után betagozódtak a mongol hadszervezetbe. Valószínű, hogy a hadjáratokban sok került belőlük nyugatra, mert a mongol birodalom elnevezésére inkább a tatár nevet ismerte meg a világ. Ez a név nem azonos a nevüket átvett mai tatárokkal, akik nem mongol, hanem kipszak-török nyelven beszélnek.

Most pedig néhány szó a birodalom-alkotóról. A hagyomány szerint 1162-ben született. Apja Jiszügej baatur, aki feleséget a merkitektől rabolt. Höelün akkor szület fiút, amikor férje egy tatár rabbal, Temüdzsinnel tért haza. A régi szokás szerint a rab nevét adták a gyermeknek. A név török eredetű, "kovácsot" jelent, mely a foglalkozás szakralitása miatt is nagy tiszteletnek örvendett.

Temüdzsin szövetségese a mongóliai harcokban a kereit Tooril volt, akit később a kínaiak a Vang /herceg/ névvel tüntetnek ki, aki korábban Jiszügejvel lépett vértestvéri kapcsolatba, így kötelességévé vált "fogadott fia" ügyeit támogatni. Később szembehelyezkedett rajta túlnövő védencével, ezért menekülnie kellett.

Temüdzsin másik segítője Dzsamuka volt. Amikor ő is ellenséggé vált, a behódoló törzs kiadta volt barátjának, aki kivégeztette őt.

Így a hatalom birtoklásában egyedül maradt, s felvette 1206-ban az ismeretlen eredetű Dzsingisz nevet, és nagykan lett. Megjutalmazta embereit, és kinevezte a 95 ezredest, megszervezte a közigazgatást. Bevezette a najmanok által már használt ujgur ábécés írásbeliséget. Ezután pedig elindult hódítani, amire minden nomád uralkodó kényszert érez. Ez főleg a steppei népek egyoldalú állattartó gazdálkodásával magyarázható. Az Ili és Csü folyók vidékén, Nyugat-Turkesztánban legyőzte a karlukokat és a fennhatóságuk alatt álló ujgur városokat. Legidősebb fia, Dzsocsi pedig az erdei népek ellen vonult, és meghódította a mongol nyelvű burjátokat, orjátokat és az eltörökösödött kirgizeket.

Az 1207-es évvel lezárultak a belső-ázsiai háborúk. Ekkor a nagy ellenfél, Kína ellen vonultak a seregek. A kínaiak ügyes diplomáciai lépésekkel és ajándéknak nevezett jelentős adókkal ideiglenesen távartották maguktól a mongol veszélyt. A tangutok viszont tevényáikkal adóztak új uraiknak. Kína békéje nem volt hosszú, 1214-ben a mongolok bevették Dzsungut /Peking/ a császár pedig meghódolt. Végérvényesen csak Ögödej kán foglalta el a Mennyei Birodalmat /1232-34/.

A nagykán újabb hadjáratával már az iszlám világ bástyáit döntögette. Az Aral tótól délre található Közép-Ázsia feltörekvő muszlin birodalma, a már fentebb említett Hvárezm.

Uralkodója azzal ingerelte magára a "casus belli" kereső kagánt, hogy egy mongol követséggel kegyetlenül elbánt. Az 1219-es invázió elpusztította a civilizált városokat, az öntözőrendszert, és utat nyitott a sivatag térhódításának.

Hvárezm pusztulásáról volt információja a keresztény Európának. A mohamedán állam hanyatlása nagy örömmel és reménnyel töltötte el a pápai Kúriát és az uralkodói udvarokat. Felvillant a remény, hogy az a sokat várt keleti nesztorianus birodalom megsegíti a vallásukat ugyan eretneknek tartó nyugat keresztéseit. Egy ideig Dávid papkirályról beszéltek, akinek apja vagy nagyapja a legendás János, majd ahogy nem jött meg a megváltást jelentő sereg, összemosódott a két név, és letűnt - de nem örökre - a remények színes palettájáról a nyugatot megsegítő keleti keresztény birodalom államképe. Afganisztán 1221-es feldúlása után 122-től 1225-ig megpihent a "nagy Hódító" a frissen elfoglalt nyugati területeken. Seregei viszont Dzsebe és Szübötej vezetésével Iránon át üldözték a hvárezmi szultánt, aki a Kaszpi-tenger egyik kicsiny szigetén hunyt el.

A mongolok ekkor nem vonultak tovább nyugat felé, hanem északra fordulva először a történelemben bevonultak Európába.

Vizsgáljuk meg, milyen hatalmi tényezőket kellett figyelembe venni a hódító mongoloknak a kelet-európai steppén, illetve környékén.

Északon az erdős övezetben szlávok és finnugorok éltek. Ezek az utóbbiak folyamatosan tért veszítettek és beolvadtak a szláv "tengerbe". Az egységes szláv állam, a Kijevi Rusz, amely a 10. század végén magadta a kegyelemdőfést a kazár birodalomnak, széthullott. Alkotóelemei pedig állandó háborúikkal lehetőséget adtak a nomádok hódító szándékainak keresztülvitelére.

Az orosz fejedelemségektől délre a pusztán a törökség kipcsak ágába tartozó népek legeltettek. Nem alkottak egységes államot, csak laza szövetséget. Elnevezésük a különböző eredetű forrásokban más és más. Az oroszok polovecet mondanak, melynek jelentése "fakó". A mohamedán források kipcsakot említenek, a nyugatiak kumánt, mi magyarok pedig kun. A

kipc sak nép a 800-as évek kimek törzsszövetségének eleme, az Iszim, Tobol folyók mentén. Később, az 1030-as években, megszállják a Kazak steppét, amelyet perzszáson Dest-i Kipc saknak neveztek. Innen vándoroltak tovább nyugat felé.

A kun nép és név Kína határvidékéről került be Európába. A kun-kumán név török jelentése szintén "fakó". /Az orosz elnevezés tehát ennek a fordítása./ A kunok bár később csatlakoztak a törzsszövetséghez, de a 13. századra már egy népre vonatkoznak a fenti népvnek.

A harmadik jelentős hatalmi tényező a Volgai Bolgár Állam. A bolgár nép egy valamikor népes török nyelvi ág egyik eleme volt. Ma ezt a sajátos török nyelvi csoportot - amelyben a legjellemzőbb, hogy a "z" hang helyett általában "r"-t ejtenek - csak a csuvasok képviselik. A bolgárok elődei az onogur, ogur, kutrigur, utrigur népek az 5. században költöztek be Európába, a Kaukázus előterébe. Ezt nevezzük a Kubán vidéki bolgár őshazának. Innen költöztek szét a 7. században. Egy csoportjuk az Al-Dunánál megalapította a mai Bulgária elődjét, míg egy másik csoport a Volga mentén északra haladt, és államot alkotott. Adót fizettek a kazároknak, de bukásuk után átvették tőlük a kereskedelem irányítását. Piacaikon észak és dél áru cseréltek gazdát. Felvették az iszlámot. Területeik határán, valahol a Volga mellett találta meg Juliánusz barát a keleten maradt magyar töredéket 1236-ban.

Az utolsó terület, amelyről a kelet-európai steppe kapcsán beszélni kell, a Krím-félsziget. Antik alapokon épült különböző itáliai /Velence, Genova/ kereskedőtelepek, városok virágoztak itt a mongol támadás előestéjén, de utána is. A gazdaság alapja a kor legkelendőbb árucikke, az eleven ember volt. Innen fedezték az iszlám államok rabszolgaszükségletüket. Tardy Lajos e kegyetlen kereskedelmet folytató kufárok kimutatásai közt több utalást talált a keleti magyarokból rabszolgává lett személyekre. A legkésőbbi adatot, mely egy 1915-ös háborús jelentésben fordul elő "Tatárországi rabszolgakereskedelem" című könyvében közölte.

Kelet-Európa, mint említettem, 1223-ban már megismerkedett a mongolokkal. A kun sereg Kuten /Kötöny/ vezetésével az oroszokkal egyesülve próbált ellenállni, de a Kalka folyó mellett teljes vereséget szenvedtek. A tatárok feldúlták a Krím-félszigetet, majd rátámadtak a volgai Bolgáriára. Juliánusz a keleti magyaroktól arról értesült, hogy ők a bolgárokkal megverték a hódítókat. /Némely szakirodalom kétségbe vonja a fenti állítást./

Dzsingisz kán még életében felosztotta fiai között a birodalmat. A négy fiú legkisebbike, Toluj a törzsterületeket kapta meg. Ő volt az "otcsigin", a tűzhely őrzője.

Ödögej, a harmadik fiú, a Balhas tótól keletre eső térséget, az Iszim és az Irtisz folyó vidékét örökölte.

Csatagáj, a második, a "dzsaszaknak", a mongol szokásjognak az őrzője lett, s az Ili, Csu és Talasz folyók völgyében, Transoxánia és Kasgár területein uralkodott.

Dzsocsi, a legidősebb pedig olyan területet kapott, amelyet még nem kebeleztek be. /Ezt a tényt többen próbálták megmagyarázni, hogy a nevezett fiú bizonytalan származása miatt lett ekként megkülönböztetve./ Ő kapta meg a meghódítandó nyugatot.

A mongol nyelvben a részfejedelemség, részbirodalom neve "ulusz". A fentiek szerint kialakított állam rendszere az ulusz-rendszer. A meg nem hódított nyugati terület innen kapja a Dzsocsi ulusza nevet. Az oroszok Arany Hordának nevezték és tőlük átvéve ma is így ismeri a világ a nyugati mongol államalakulatot. Az "örökös" Czsocsi 1227-ben váratlanul meghalt, Dzsingisz még saját halála előtt kijelölte utódául Batut, aki Dzsocsi fia volt. A világhódító uralkodó az akkor ismert világ nagy részének uraként hunyta le a szemét.

Batu az örökségét addig nem vehette kézhez, míg a nyugati hódítást a kuruktáj el nem döntötte, de 1236-ban elhárult ez az akadály. Európát megdöbbentette a nyugat felé menekülők elbeszélése az új keleti támadóról. Oroszország fejedelmei sorban elvesztették államaikat, a kipszak-kun törzsszövetség egy része Kötöny vezetésével bebocsátást kért IV. Béla király erősnek hitt államába. Ez természetesen felháborította a nomádokat, akik szemében a rabszolga befogadása óriási bűn volt. Megvolt az indíték, hiszen meg kellett torolni az őket ért sérelmet. És elindultak a tatár seregek Magyarország felé. 1241-et írtak ekkor.